

O MARGINALIZACIJI STROKE V DRUŽBI NA PRIMERU POPOTRESNEGA DOGAJANJA V BREGINJU

VESNA MIA IPAVEC*

Nekdanje staro naselje v Breginju je bilo kot izjemen primer beneškoslovenske arhitekture kulturni spomenik prve kategorije, torej nacionalnega pomena, za katerega je veljal ustrezen režim varovanja. Poleg Breginja in drugih vasi v Breginjskem kotu, ki so bile v slovenskem merilu izjemne, saj »bi jih lahko ocenili kar kot rezervat starih kulturnih oblik in arhaičnega kmečkega urbanizma«, sta za »kompleksni spomeniški aglomeraciji« v tem delu Posočja veljala tudi Kobarid in deloma Tolmin (Sedej 1974: 42).

Iz tlorisa starega Breginja so razvidni »kroglasto zasnovani sklopi domačij, ki se navezujejo ena na drugo v neprekinjenih nizih in ustvarjajo videz labirinta. V teh sklopih se neenakomerno mešajo stanovanjska in gospodarska poslopja, hlevi, gnojišča, bivališča različnih socialnih slojev in različnih namembnosti« (Miklavčič Brezigar 1983: 40). Način gradnje je zaznamovalo kombiniranje gradbenih materialov, kot sta kamen in les, s katerima so izvedli »fantastične rešitve« (Medvešček, 11. 02. 2009). Hiše so se povezovale med seboj z lesenimi mostovži na način, ki ga po pričevanju nekdanjega konservatorja za ljudsko stavbno dediščino na Zavodu za spomeniško varstvo Gorica¹ Pavla Medveščka ni na sosednjem beneškem območju, na katerega se je Breginj sicer navezoval s svojo arhitekturo. Hiše s kmečkimi dvorišči so bile zaradi načina gradnje zaščitene proti vetru in mrazu. Severne stene so bile skorajda brez oken, strešni korci

so potekali v smeri najpogostejših vetrov itd. S tem so na kmečkem dvorišču ustvarili mikroklimo, ki je omogočala, da »je lahko človek tam tudi pozimi kaj naredil« (prav tam), kar je bilo za tamkajšnje prebivalstvo zelo pomembno.

»Povezava vaše skupnosti z naravo in okoljem je bila še vedno živa in je prihajala do izraza na primer v harmonični vključenosti vasi v okolico, v prilagoditvi arhitekture naravnemu okolju – tako pri lokaciji stare vasi, kjer se je spoštovalo in upoštevalo kultivacijo okolja (vas se na primer ni širila, ni posegala v obdelovalno zemljo), kot pri posamezni arhitekturi, ki je skoraj do podrobnosti izkoriščala konfikatorcijo terena. V življenju vasi pa se je ta povezava še najbolj pokazala v povezavi ljudi in živine. Ta je imela prav tako svoj enakovreden prostor v urbanizaciji in življenju vasi – hlevi so bili poleg stanovanjskih hiš, ljudje so imeli neposreden dostop do živine [...]« (Miklavčič Brezigar 1983: 44).

Do sedemdesetih let 20. stoletja se o tukajšnji etnološki stavbni dediščini ni veliko pisalo. Leta 1972 je Zavod za spomeniško varstvo (ZSV) Gorica skupaj z Zavodom za spomeniško varstvo SR Slovenije pripravil topografijo etnološke stavbne dediščine za Tolminsko in dve leti kasneje je na podlagi tega izšla knjiga Ivana Sedeja *Etnološki spomeniki na območju občine Tolmin*.²

Prav v tem času so začele prihajati pobude iz gospodarskega sektorja za vzpostavitev tovarniškega obrata v Breginju, s katerim bi zajezili odseljevanje mladih in zaustavili demografski upad tukajšnjega prebivalstva. S tem bi spremenili na-

* Mag. etnologije in kulturne antropologije, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, vesna@zrc-sazu.si

¹ Danes Zavod za varstvo kulturne dediščine RS, Območna enota Nova Gorica.

² Sedej, Ivan. 1974. *Etnološki spomeniki na območju občine Tolmin: topografsko gradivo*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije.

čin življenja pretežno kmečkega prebivalstva, kar bi nedvomno prineslo s seboj tudi njegove zahteve po spremenjenih bivalnih pogojih in začetek korenitih posegov v stavbno dediščino. Tega se je dobro zavedal ZSV Gorica, katerega vodja, umetnostni zgodovinar Emil Smole, je tedaj zapisal, da za Zavod ni vprašljivo, ali »*naj se temu območju nudi boljše ekonomske pogoje za življenje*«,« bistveno je, »*da se s povečanjem gospodarske zmogljivosti prebivalstva ne bo spreminjalo okolje in zunanja podoba naselja, ki je edinstveno v severni Primorski*« (ZSV 1973: 10).

Leta 1975 je ZSV Gorica začel z akcijo ohranjanja arhitekturne podobe kulturne dediščine Breginja z namenom njegove revitalizacije po meri prebivalstva. Januarja 1976 se je sestal v Breginju s predstavniki Skupščine občine Tolmin, Kulturne skupnosti Tolmin, Krajevne skupnosti (KS) Breginj in prebivalci z namenom, da se pred začetkom dokumentiranja in valoriziranja naselja dogovorijo glede prihodnjega razvoja vasi (ZSV 1977b: [1]). V želji, da bi tamkajšnjim prebivalcem predstavili vrednote starega naselja in možnosti njihovega ohranjanja skupaj s posodabljanjem bivalnih prostorov, je ZSV Gorica ob tej priložnosti pripravil manjšo razstavo. Domačinom je bila namenjena tudi za to priložnost izdana publikacija,³ ki priča o pomenu Breginja v ožjem in širšem kulturnem prostoru ter razlogih za njegovo uvrstitev med spomenike nacionalnega pomena (prav tam). S tem je Zavod dejansko skušal popularizirati svoje delo oziroma, kakor so temu tedaj rekli, je opravljal ljudskoprosvetno delo z namenom prepričati prebivalce, da »*odprti leseni balkoni ali manjša okna od sodobnih izvedb in druge krajinske posebnosti pomenijo lepoto, ki jo je treba negovati, in ne zrcalo revščine*« (Potočnik 1975: 9). Zavod je za ustrezno strokovno obnovo Breginja potreboval moralno in finančno podporo Breginjcev, saj izključno z lastnimi sredstvi tega ne bi zmožel.

Potres leta 1976 na tem območju je pomenil veliko preizkušnjo spomeniškovarstvenih

vrednot v praksi. Iz dogajanja v Breginju po majskem in zlasti septembarskem potresu je razvidno, da je stroka trčila na interese politične oblasti, zaradi česar je prevladala predstavitev vloge spomeniškega varstva v javnosti v povsem neustreznih dimenzijah, kar je vodilo v njeno še večjo marginalizacijo. Kot rezultat tega se je po potresu korenito spremenil stavbarski izgled kulturne krajine in naselij v Posočju.

Takoj po prvem, majskem potresu se je ZSV Gorica posvetil skrbi za zaščito in obnovo zunanjega izgleda stavbne dediščine v Posočju (Pavšič 1980: 487). Prvi pregled stanja na terenu je pokazal, da je bila najbolj prizadeta stavbna dediščina v Podbeli, Breginju, Žagi, Ladri, Smasti, Kobaridu, Kamnem itd. (ZSV 1977b: [1]). Delavci Zavoda so pregledali 985 kulturnih spomenikov na Tolminskem in jih iz registra takoj črtali 272, na območju goriške občine pa so pregledali 325 spomenikov in jih iz registra črtali 59 (Schrott 1976: 22). Seznam najbolj ogroženih spomenikov je ZSV Gorica posredoval Štabu za odpravo posledic potresa občine Tolmin ter Krajevnim štabom (ZSV 1977b: [1]). Strokovne podlage za naselje Breginj, ki jih je spomeniška služba krajanom in predstavnikom občine predstavila na januarskem srečanju, so zanj ostale nespremenjene tudi po prvem potresu. Z namenom zagovarjanja strokovnih načel v praksi je ZSV Gorica takoj po potresu angažiral vse svoje notranje in zunanje sodelavce – Fakulteto za arhitekturo Univerze v Ljubljani, regionalne ZSV iz Kranja, Celja, Pirana, Maribora in Ljubljane, ZSV SRS in Oddelek za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Sodelovala sta tudi Goriški muzej in Gorenjski muzej iz Kranja. Pri načrtovanju izvedbe sanacijskih del so bili soudeleženi Projektivni atelje iz Ljubljane, Urbanistični inštitut Slovenije, Projekt Nova Gorica, občinske urbanistične službe, Sekretariat za urbanizem SRS in Komite za kulturo SRS (ZSV 1977a: [1]).

Skupine študentov pod vodstvom profesorja Petra Fistra⁴ s Fakultete za arhitekturo so delo

³ Zavod za spomeniško varstvo Gorica. 1975. Breginj. Nova Gorica: Zavod za spomeniško varstvo Gorica; z oglaševanjem nekaterih podjetij v prilogi omenjene publikacije je zavod uspel pridobiti tudi prva finančna sredstva za začetek obnove vasi.

⁴ Po zaslugi Petra Fistra je bila Fakulteta za arhitekturo v sedemdesetih letih na Slovenskem vodilna na področju izdelave revitalizacijskih načrtov starih mestnih jeder in vasi. Fister je v njihovo obnovo vnesel arhitekturni vidik, s čemer je nadgradil klasičnega

vale na območje Breginja že pred potresom in nato takoj po prvem potresu, ko so hiteli z izdelavo načrtov za sanacijo in revitalizacijo objektov v starem naselju, ki bi se zaradi spomeniških vrednot morali ohraniti. ZSV Gorica je sodeloval pri pripravi teh načrtov, pripravljal seznam objektov za rušenje in sodeloval z »urbanistično službo pri pripravi urbanističnih izhodišč za revitalizacijo Breginja« (ZSV 1977b: [2], ZSV 1977: 11). Emil Smole je po majskem potresu ugotavljal, da »četudi je potres Breginj zelo močno prizadejal, je treba poudariti, da spomeniški objekti, ki oblikujejo posamezne dele in celoto v Breginju, niso bili uničeni« (Smole 1976: 11).

Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev za obnovo Breginja, nezainteresiranosti domačinov in drugih razlogov je moral Zavod naknadno ugotoviti, da bo rušenje na območju Breginja zajelo večje število objektov, kot si je prvotno zamišljal. V sodelovanju z republiškim ZSV je izdelal nov seznam spomenikov, nujno potrebnih varovanja, za preostale spomenike pa pripravil arhivsko dokumentacijo (ZSV 1977b: [4]). Na podoben način, le v nekoliko manjši meri je Zavod tovrstna prizadevanja izvajal na območju sosednje vasi Sedlo. Načrte za sanacijo in revitalizacijo je organiziral tudi za nekatere druge objekte na Kobariškem in Tolminskem, prav tako tudi arhivsko dokumentacijo za tiste, ki so bili predvideni za rušenje. Tedaj so s poškodovanih objektov sneli več kmečkih fresk. Kot prioriteta pa je veljalo reševanje sakralnih spomenikov, zato so bili ti sanirani že po majskem potresu (ZSV 1977b: [2]).

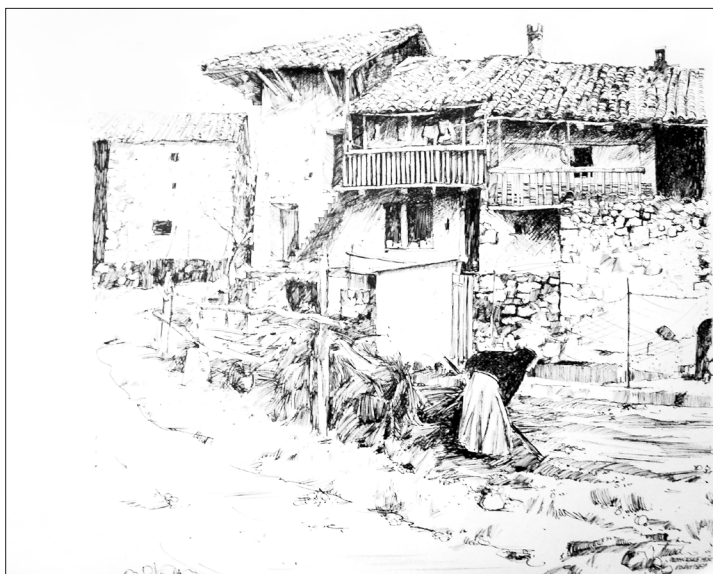
Iz tega je moč razbrati fleksibilno delovanje goriške spomeniškovarstvene službe, ki se je bila pripravljena prilagoditi spremenjenim razmeram na območju ter si za nalogo zadala v prvi vrsti izboljšati kvaliteto življenja tukajšnjega prebivalstva, seveda v okvirih ohranjanja arhitekturne podobe vasi.

umetnostnozgodovinskega. Pogosto je poudarjal pomen sodelovanja etnologije, katere prispevek je videl predvsem iz sociološkega vidika. Tako je leta 1975 pri prenovi istrske vasi Koštabona prvič sodelovala skupina študentov etnologije in istega leta v Breginju tudi študentka etnologije (Hazler 1999: 72, 73).

S problematiko Breginja so se ukvarjale občinske, regionalne in republiške službe ter skupščine. Občina Tolmin si je prizadevala za njihovo usklajeno delovanje, pri tem pa vztrajala, da imajo pri odločanju o prihodnosti Breginja besedo tudi domačini (Božič 1976: 7). V ta namen se je v Tolminu večkrat sestal Odbor za ugotavljanje in odpravo posledic potresa s predstavniki družbenopolitičnih organizacij, javnih zavodov in domačinov. Sestankov so se udeležili tudi vidnejši politični predstavniki in partijski funkcionarji. Na enem od teh je nekdo izmed njih dejal: »Mi moramo poskrbeti za ljudi, spomeniki bodo prišli potem.«

Ta politična parola se je nato uveljavila med zagovorniki rušenja starega Breginja in izgradnje novega. Pomenila pa je samo to, da so ljudje zanje pomembnejši od spomenikov in ne, kot se na prvi pogled zdi, da bodo poskrbeli najprej za ljudi in nato za spomenike. Po njihovem pojmovanju je bilo očitno mogoče rešiti samo ene ali druge, kot da ne bi bilo med njimi nobene povezave. Srednja pot, ki jo je ponujala spomeniškovarstvena služba, za politično oblast ni bila sprejemljiva, zato je bila stroka marginalizirana tudi v javnosti. Strokovne delavce so skušali prikazati »kot da nekaj filozofiramo, da nismo na tleh. So nam govorili, da ne poznamo ljudi, da ne poznamo tamkajšnjega življenja, da živimo v oblakih« (Medvešček, 26. 09. 2008).

Oblikovali sta se dve različni strani, »dve popolnoma nasprotujoči si hotenji. Prvo, blago in manjšinsko, se je zavzemalo za ohranitev naselja kot enovite urbanistične celote. [...] Drugo, večinsko in glasno, je zahtevalo le rušenje vsega, kar z razpokami kaže starost in krhkost, se uveljavlja z barvo in znaki [...]« (Medvešček 1977: 43). Ta, dejansko politični diskurz naj ne bi dosegal kriterijev družbe, ki je že sprejela vso potrebno zakonodajo na področju urejanja spomeniškega varstva na republiškem in zveznem nivoju. Občine na območju ZSV Gorica so že dolgo pred letom 1976 sprejele odloke za varovanje občinskih spomenikov, kar jih je dodatno zavezovalo k njihovem spoštovanju. Izjemo je pri tem predstavljala prav občina Tolmin, zaradi česar so imeli strokovni delavci argument manj za utemeljevanje svojih načel v praksi.

Motiv iz starega Breginja.
Avtor neznan.
(Hrani: ZVKD Nova Gorica)

Predsednik breginjske KS, ki je po zgledu njemu nadrejenih političnih veljakov zagovarjal izgradnjo novega Breginja, je v izjavi za javnost s precejšnjo mero cinizma dejal, da bi bilo *»najbolje, če bi zastavili gradnjo nove vasi tu v bližini, Zavod za spomeniško varstvo pa naj jo [stara vas] poskuša ohraniti kot spomenik«* (Mazora 1976: 10). Poleg tega je na izredno stanje na območju v dnevnem časopisju opozarjal na način, s katerim ga je dejansko soustvarjal: *»Ne smemo čakati, kajti zna se zgoditi, da bomo zato izgubili nekaj mladih družin, ki si bodo drugje poiskale novi dom. Mi hočemo reševati ljudi, ne hiš«* (Mazora 1976: 7). Iz njegovih besed je razbrati tudi grožnjo: *»Vaščani govorijo, da bodo začeli graditi sami, ne glede na to, ali dobe dovoljenje ali ne, samo da pridejo čim prej do strehe«* (prav tam). Tudi njemu je bila dobro znana uveljavljena praksa v tedanji družbeni stvarnosti, da lahko vaščani, ne glede na zakonodajo, jemljejo tovrstne odločitve v svoje roke mimo stroke. Z zavestjo, da so spomeniškovarstvene vrednote na Slovenskem v marginalnem položaju je povedal tudi, da dvomi, *»da je Breginj še možno ohraniti spričo premajhne zainteresiranosti vse slovenske javnosti za spomenike in spričo dosedanje prakse, iz katere izhaja, da je spomeniška pomenila za našo vas prej oviro kot ne«* (prav tam).

Tukajšnje prebivalstvo je še pred zimo potrebovalo ustrezna bivališča, dokončna ali začasna. Breginjci so v razmerah videli enkratno priložnost, da se rešijo bremena dotrajanih domačij ter hitro in poceni pridejo do novih objektov, zato so vsa njihova prizadevanja potekala v tej smeri. V podobi vasi, ki jo je favorizirala stroka, so *»povečini videli le betežnega starca, ki je na poti vsemu, kar prihaja novega«* in so *»hvalnice Breginju jemali le kot izziv, kot prekletstvo«* (Medvešček 1977: 43). Stroka je bila nemočna tako s pozicije politične oblasti kot javnega mnenja. Novinarji so bili povečini uglašeni s politikom in v njim lastnem publicističnem slogu potencirali nemogoče življenjske razmere prebivalstva na potresnem območju.

Stroka pa je tedaj na tiskovni konferenci, ki jo je sklicala z namenom popularizacije svojih načel ugotavljala, da ne more dovoliti, *»da bi Breginj nadomestili z montažnimi hišami, s čimer bi posegli v kulturo krajine, kar se je zgodilo na Kozjanskem«* (Anderle 1976: 4). Vendar je bilo tedaj *»kaj malo glasov, ki bi se poleg neposredno poklicanih strokovnjakov načelno postavili za ohranjevanje ter ponovno vzpostavljanje nekdanjih prostorskih kvalitet«* (Krečič 1978: 102). Konservator Pavel Medvešček pa se spominja sestankov v Tolminu takole: *»Mi nismo*

v Tolminu dobili niti enega zaveznika, niti od novinarjev. Ti so sedeli na strani politikov, spomeniško varstvo je sedelo posebej» (Medvešček, 26. 09. 2008).

Na prvi pogled je izgledalo, da bo zmagala volja ljudstva, dejansko pa je bila kratkoročna rešitev v interesu politike in gradbenih podjetij. Že julija 1976 je bila sprejeta odločitev o gradnji novega Breginja, Zavod pa naj bi »obnovil eno ali več poslopij starega Breginja, da bi tako ohranil arhitekturo beneškoslovenskega tipa, značilno za Breginjski kot« (PRIM D 07. 07. 1976: 3). Z razlogom, da je »zima pred vrati« so načrtovali postavitev montažnih hiš, s čemer so zapečatili usodo tradicionalne breginjske stavbne dediščine.

Osnovni razlog za takšno reševanje problematike Breginja naj bi bilo pomanjkanje finančnih sredstev, kar je bil v tedanji družbeni praksi uveljavljen argument za morebitno neizpolnjevanje obveznosti, zlasti s strani države. Spomeniška služba pa je »tako zaradi kulturno-zgodovinskih vrednosti kot tudi zaradi finančnih razlogov vztrajala na tem, da se obnovi čim več objektov« (ZSV 1977b: [5]). Pravzaprav »se je po marsikaterih izračunih celo izkazalo, da je obnova hiše cenejša kot pa nova postavitev« (Božič 1976: 7). Enako je ugotavljal arhitekt Peter Fister nekaj let kasneje, ko je zapisal, da »danes vemo, da so bili tedanji predlogi o možnosti tehnične sanacije poškodovanih stavb pravilni, celo ekonomsko opravičeni« (Fister 1980: 371).

S to zamisljivo je ZSV Gorica v potresnem letu na kraju samem poskušal prodreti z vzorčnim projektom hiše številka 73 v Breginju, za kar je imel na razpolago finančna sredstva Kulturne skupnosti Slovenije, vendar za poseg ni dobil soglasja lokalne skupnosti. In čeprav je spomeniškovarstvena služba po prvem potresu organizirala pripravo projektov, predračunov in zagotovila izvajalce, od države ni dobila sredstev za sanacijo najpomembnejših kulturnih spomenikov, s katero bi se v veliki meri izognili uničujočim posledicam drugega potresa (ZSV 1977b: [5]). Stroka je zagovarjala stališče, da se prebivalcem Breginja zagotovi primerna začasna bivališča in začne s postopno obnovo Breginja. Na ta način so se v tem času organizirali na

območju Benečije v Italiji in tamkajšnjo stavbno dediščino rešili pred izginotjem.

Nekoliko kasneje je umetnostni zgodovinar Peter Krečič ugotavljal, da je »ob vsem pomanjkanju denarja zanemarjanje aktivnega varstva kulturne dediščine samomorilsko početje« (Krečič 1978: 102). Njegova razlaga tega argumenta se glasi: »Ta dediščina sega sicer le z nekaj izjemnimi izdelki med svetovne vrhove, a takšna, kot je, je v svojem urbanističnem, arhitekturnem, krajinskem, slikarskem in še kakšnem oziru nezamenljiva, ker je v evropski umetnostni geografiji nezamenljiv člen med Severom in Jugom in nam daje ravno s tem pečat nacionalne samoniklosti« (prav tam). Pod vprašaj je postavil pristnost vsesplošne manifestacije pripadnosti slovenski naciji in kulturi, ko je zapisal, da bo obseg obnovljene stavbne dediščine pričal, »koliko nam je v resnici do lastne kulture in nacionalne identitete, na katero se vselej tako radi sklicujemo« (prav tam). Usoda stavbne dediščine Tolminske, Kobariskega in Bovške je šla svojo pot, ne oziraje se na mnenje stroke in zdravo pamet nekaterih posameznikov.

»Po drugem potresu se je stanje kulturnih spomenikov z vidika prizadetosti občutno poslabšalo, zaradi česar se je morala spomeniška služba odpovedati vrsti zamisli in načrtov glede sanacije stavb [v Breginju], kljub temu pa je še vedno vztrajala pri zahtevah za zaščito nekaterih najpomembnejših spomeniških območij [...]« (ZSV 1977b: [5]). Sledilo je Zavodovo sodelovanje pri urbanističnem programu za novi Breginj, pri čemer je ta zastopal mnenje, da se novi Breginj lokacijsko ne oddalji od starega. Prizadevanja Zavoda, da bi se ohranilo vsaj en del vaškega jedra Breginja, niso bila uspešna. Upoštevani niso bili niti minimalni pogoji Zavoda in »vsiljeni predlogi o zaščiti vasi so se zavrnili kot nerealni in neizvedljivi« (ZSV 1977b: [6]). Buldožerji tovarne Salonit Anhovo, ki je zagotovila gradbeni material za novogradnjo, so porušili stari Breginj, prav tako razen ene stavbe celotno naselje v Podbeli. Zavod je le s težavo zaustavil začetek sistematičnega rušenja Volaričeve ulice in nekaterih pomembnih spomeniških objektov v Kobaridu (prav tam). »Spomeniška služba je na vsem področju Tolminske [občine] vodila bitko,

da bi se v teh tragičnih okoliščinah ohranil vsaj najpomembnejši spomeniški patrimonij, kar pa ji ni uspelo v veliki meri, saj so bile splošne tendence usmerjene v to, da se občanom [takoj] zagotovi streha nad glavo« (ZSV 1977b: [5]). Pri tem pa so bili kulturni spomeniki predvsem v napoto.

Do danes ohranjeni ambient treh domačij v Breginju, oblikovanih v značilni elipsi, je po Medveščkovi antropomorfnih primerjavi »kot bi ohranili samo en prst pri človeku« (Medvešček, 11. 02. 2009). Ostala sta tudi cerkev in župnišče, ki sta bila ustrezno sanirana že po prvem potresu in ju tamkajšnji duhovnik ni dovolil porušiti. Arhitektura Breginja pa je predstavljala vrednoto predvsem kot celota, »hiše, druga ob drugi« in ne toliko zaradi posamičnih objektov ljudske arhitekture z njihovimi detaili, saj, kot je zapisal Ivan Sedej, je bilo »kamnoseško in slikarsko okrasje na njih skopo, grobo in redko« (Sedej 1976: 5). Če bi se tamkajšnji prebivalci zavzeli in zaščitili svoje naselje pred rušenjem, bi bilo mogoče ohraniti celoten Breginj.

Tedaj pa je prebivalstvo podeželja na sploh gojilo veliko nezaupanje in celo odpor do spomeniškega varstva, slabšalo ga je poimenovalo »spominsko varstvo«, kar je dodatno onemogočalo izvajanje njegovih načel v praksi. Razlog za to je bilo splošno razširjeno nepoznavanje njegovega poslanstva. Tako na primer Breginjci »niso dojel, da mi to ne delamo zaradi naše kaprice, ampak da je to vrednota, ki je slovenska vrednota in ne samo njihova« (Medvešček, 11. 02. 2009). Razlogi za takšno vedenje so bili globoko usidrani v kulturi podeželskega prebivalstva, kar izkazuje Medveščkova izkušnja z nekim domačinom, ki ga je želel spodbuditi za obnovo hiše po Zavodovih načrtih, ki bi bili zanj brezplačni. Ta pa je bil nezaupljiv in mu je na njegovo ponudbo odgovoril z vprašanjem: »Povejte mi, kdo razen hudič da kaj zastonj?« (prav tam).

Vendar so domačini iskali hudiča na napačnem koncu. Vtis, da želi spomeniškovarstvena služba na račun ljudi ohraniti spomenike, je prevladal, bil pa je v prvi vrsti plod politične manipulacije. Sledilo je, da so »spomenik porušili in ljudi zavedli v upanju, da bodo boljše živeli,« je tedanje dogajanje komentiral Medvešček.

»Šele potem, ko so dobili tiste barake, so prišli k pameti, da so ga polomili in bi bilo bolje, če bi poslušali Zavod« (prav tam). To spoznanje pa je bilo za večino, zlasti prevladujočo starejšo generacijo zelo boleče.

Tudi izkupiček spomeniškovarstvene službe je bil v potresnem letu 1976 boren. Iz svojih evidenc je izbrisala zaščitena naselja Breginj, Podbelo in Žago ter deloma Srpenico, Trnovo, Borjano, Sužid, Idrsko, Homec, Stanovišče, Sedlo, Potoke, Kred, Ladro, Smast, Kamno, Volarje, Volče, Kobarid in druga (ZSV 1980: 401). Zaključno poročilo za to leto se glasi:

»V tej izjemni situaciji, ko je prevladovalo mnenje, da je treba vsem prizadetim občanom kar najhitreje zagotoviti potresno varne domove, so se nemalokrat izničila dolgoletna prizadevanja vseh dejavnikov na področju urbanizma in gradbeništva. Posledice te situacije so hujši posegi v urbana jedra (rušenja, neustrezna gradnja, novi materiali in tuji oblikovni elementi). Vse to bo nedvomno vplivalo na drugačen odnos do teh naselij in na njihovo vrednotenje« (ZSV 1977c: [5-6]).

Strokovni delavci so bili ob potresu potrsnjeni »v položaj iskalcev izgubljenih vrednot« (Krečič 1978: 102). Smole se je izpostavljaj v javnosti vse do rušenja Breginja, medtem ko je Medvešček Zavodove strokovne ugotovitve na ravnateljstvo izrecno željo zabeležil zgolj v osebnoizpovednem slogu. V prispevku, ki ga je torej treba razumeti z vidika stroke, je zapisal:

»Zagotovo je poleg mene še mnogo takih, ki v ta kot ne bodo prihajali več. Pa ne zaradi ljudi, potresa ali česa drugega. Preprosto zato, ker se ta kraj sedaj enači z drugimi in nima na sebi več nobene svojstvene značilnosti. Čemu tolikšen patos? Zato, ker po vsem tem še zmotna parola, ki se širi in nam ponuja za nadomestek naselja v Beneški Sloveniji. Toda Breginj je v resnici neponovljiv« (Medvešček 1977: 44).

Načrtovalci so v Breginj plasirali vizijo prihodnosti kraja, ki ni imela povezave z življenjem prebivalstva. Novi Breginj je bil zgrajen »po konceptu predmestnega delavskega naselja z zasebnimi hišicami, ohišnicami in garažo za avtomobil« kot simbola moderne dobe (Miklavčič Brezigar 1983: 45). Postavili so ga na najbolj kakovostni zemlji, dotlej namenjeni izključno

kmetijski rabi. Kaj je vodilo načrtovalce v tovrstno zasnovo naselja? Medveščkova razlaga se glasi, da so hoteli »pokazati, da dajmo ljudem, kot so Breginjci, ki so živeli v tistih starih hišah, ki so bile uboge, kopalnice in balkone, da bodo živeli kot ljudje v mestu, kar je skregano z vsako logiko« (Medvešček, 26. 09. 2008).

Posledice spremenjene ureditve bivalnih in gospodarskih prostorov so se kmalu pokazale v njihovi rabi, neustrezni kmečkemu načinu življenja. »Sem bil v Breginju, ko je mož privlekel v hodnik svoje montažne hiše veje. Ker so bile v hodniku papirnate tapete, so bile vse podrsane. In je cepil drva v hodniku« svoje hiše, ker za to ni imel ustreznega prostora (prav tam). S popotresnim rušenjem naselja so domačini izgubili tudi svoje hleve, ki niso bili vključeni v nova, sodobno zasnovana bivališča. V zameno zanje so zgradili velik skupni vaški hlev, ki pa ni nikoli zaživel. »Če bi oni poznali Breginjce, kakšni individualisti so ... [ker] Breginjec ne bo nikoli pristal na to, da bo svojo kravo enkrat fotral sam, enkrat nekdo drug« (prav tam).

Spoznanje, ki so ga bili domačini deležni že kmalu po rušenju Breginja, se je počasi razširilo tudi na nekatere člane tedanjega Odbora za ugotavljanje in odpravo posledic potresa. »Po tolikih letih so pa eni priznali, da je bila narejena velika napaka«, sicer pa država, ki je imela odločujočo besedo pri rušenju starega Breginja, tega nikoli ni javno priznala (prav tam). Staro naselje je bilo vendarle dosežek preteklih dob in kot takšno v boju za svetlo prihodnost, ki se je obetala z izgradnjo novega Breginja, nepotrebno. Vendar se je takšna prihodnost samo obetala.

Iz prispevka je razvidno, da se je konservatorska stroka zaradi zagovarjanja lastnih strokovnih izhodišč pri obnovi porušenega Breginja, nacionalnega spomenika prve kvalitete, znašla v konfliktu s tedanjim družbenopolitičnim vodstvom. Volja tedanje družbenopolitične oblasti jo je vodila v proces neizbežne marginalizacije, zaradi česar je bila po določenem času prisiljena zapustiti prizorišče javne diskusije. Tovrstni procesi niso ekskluzivna značilnost preteklega družbenopolitičnega sistema, temveč jih lahko v različnih pojavnih oblikah in časih opazujemo vse do danes. Kot je značilno za konfliktne situacije nasploh, pa se v njih iz-

razijo bistvene značilnosti njihovih akterjev in sočasne družbe.

Ob vsem zapisanem me spremlja občutek, da sem s tem prispevkom odprla razpravo na točki, kjer se je leta 1976 končala, in se je vse zabeleženo v potrebnih strokovnih in zdravorazumskih dimenzijah udejanilo že tedaj, ne glede na končni poraz! Posamezni prispevki so razpravo o Breginju nadaljevali v naslednja leta, dejansko pa niso prinesli skorajda ničesar, kar ne bi stroka dognala že v potresnem letu. Pravzaprav so lahko le vse bolj potrjevali ustreznost njenih tedanjih izhodišč. Prispevki, objavljeni po letu 1991,⁵ zvenijo morda zaradi spremenjene družbenopolitične situacije na Slovenskem celo drugače, bolj prepričljivo, v svoji osnovi pa kljub temu samo predstavljajo, spominjajo in opominjajo na dogajanje v družbi, ko je bila stroka potisnjena v marginaliziran položaj in je stihija prevladala nad načrtnostjo ter neumnost nad razsodnostjo.

VIRI IN LITERATURA

- ANDERLE, Manja. 08. 06. 1976. Breginj obnove: s tiskovne konference spomeniško-varstvenih strokovnjakov. V: *Dnevnik* 25/154, 4.
- BOŽIČ, Peter. 25. 08. 1976. Breginj pod rdečo črto. V: *Delo* 18/198, 7.
- HAZLER, Vito. 1999. *Podreti ali obnoviti?: zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Rokus.
- KREČIČ, Peter. 1978. Razstava o potresu. V: *Sinteza: revija za likovno kulturo* 41/42. Ljubljana: Zveza društev arhitektov Slovenije: Zveza društev slovenskih likovnih umetnikov: Društvo oblikovalcev Slovenije, 102.

⁵ Pri tem mislim na krajše prispevke Petra Fistra, Silvestra Gabrščka, Ivana Bogovčiča, Inge Miklavčič Brezigar in Naceta Šumija, objavljene v brošuri: Gabršček, Silvester, ur. 1996. *Breginj 1976–1996: ob 20-letnici potresa*. Ljubljana: Restavratski center RS.

- MAZORA, Zdravko. 05. 06. 1976. Intervjuva Vaso Gasar: Življenje v novih okvirih. V: *Dnevnik* 25/151, 10.
- MAZORA, Zdravko. 17. 06. 1976. Intervjuva Darinka Kladnik: Reševati ljudi, ne stavbe. V: *Dnevnik* 25/163, 7.
- MEDVEŠČEK, Pavel. 1977. Breginj – moja bolečina. V: *Primorska srečanja* 1/3. Nova Gorica, Koper, Idrija: Društvo sociologov in politologov severnoprimorskih občin, 43–44.
- MEDVEŠČEK, Pavel. 26. 09. 2008 in 11. 02. 2009. Intervjuva Vesna Mia Ipavec. Neobjavljena intervjujuja. Nova Gorica.
- MIKLAVČIČ BREZIGAR, Inga. 1983. Življenje v Breginju pred potresom leta 1976 in po njem. V: *Goriški letnik* 10. Nova Gorica: Goriški muzej, 39–59.
- PAVŠIČ, Tomaž. 1980. Kako so prestale potres muzejske zbirke na Tolminskem. V: Janez Dolenc (ur.), *Potresni zbornik*. Tolmin: Temeljna kulturna skupnost: Odbor za ugotavljanje in odpravo posledic potresa, 486–487.
- POTOČNIK, Peter. 19. 11. 1975. Skrbi ob propadanju beneško-primorske arhitekture – rešitev je v kulturni vzgoji prebivalcev in v strokovnosti. V: *Delo* 23/270, 9.
- PRIM D (*Primorski dnevnik*). 07. 07. 1976. Namesto starega bodo zgradili nov Breginj. V: *Primorski dnevnik* 32/159, 3.
- SCHROTT, Sašo. 26. 06. 1976. Reševati ljudi, reševati hiše: varovanje kulturne dediščine ni le stvar »sitnih« posameznikov, temveč mora biti skrb vse družbe. V: *Delo* 18/148, 22.
- SEDEJ, Ivan. 1974. *Etnološki spomeniki na območju občine Tolmin*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije.
- SEDEJ, Ivan. 1975. *Breginj*. Nova Gorica: ZSV Gorica.
- SEDEJ, Ivan. 12. 05. 1976. Človeška stiska prehaja na spomenike. V: *Dnevnik* 25/127, 5.
- SMOLE, Emil. 18. 06. 1976. Bo mogoče ohraniti Breginj – kulturni spomenik? V: *Primorske novice* 30/25, 11.
- ZSV (Zavod za spomeniško varstvo Gorica). 1973. *Poročilo o delu*. Dokumentacija, Zavod za varstvo kulturne dediščine Nova Gorica.
- ZSV (Zavod za spomeniško varstvo Gorica). 1977. *Poročilo o delu*. Dokumentacija, Zavod za varstvo kulturne dediščine Nova Gorica.
- ZSV (Zavod za spomeniško varstvo Gorica). 1977a. *Akcije po potresu*. Dokumentacija, Zavod za varstvo kulturne dediščine Nova Gorica.
- ZSV (Zavod za spomeniško varstvo Gorica). 1977b. *Popotresna problematika*. Dokumentacija, Zavod za varstvo kulturne dediščine Nova Gorica.
- ZSV (Zavod za spomeniško varstvo Gorica). 1977c. *Etnografska problematika na območju občin Ajdovščina, Idrija, Nova Gorica, Postojna, Sežana*. Dokumentacija, Zavod za varstvo kulturne dediščine Nova Gorica.
- ZSV (Zavod za spomeniško varstvo Gorica). 1980. Pregled dogajanj v zvezi s kulturnimi spomeniki na Tolminskem pred potresom 1976 in po njem: drobci iz dokumentacije ZSV Gorica [uredila Inga Miklavčič Brezigar]. V: Janez Dolenc (ur.), *Potresni zbornik*. Tolmin: Temeljna kulturna skupnost: Odbor za ugotavljanje in odpravo posledic potresa, 377–404.